

תולדות השראת שכינה (יח) / העומדים לפני ה' (חלק א) – הבכורות כעובדי ה'

עמד יצחק ומסרה ליעקב. וכי יעקב בכור היה? אלא שאת מוצא שנטלה יעקב מן עשו בערמה... את סבור שמא על חנם אמר יעקב לעשו שהוא ימכור לו את הבכורה? לאו, אלא שהיה יעקב מבקש להקריב, ולא היה יכול מפני שלא היה בכור... באותה שעה כיון שלקח יעקב את הבכורה התחיל מקריב...

וכן בשעה שהקריב משה בסיני הבכורות הן הקריבו שנאמר 'וישלח את נערי בני ישראל'... 'זיעלו עולות' (שמות כ"ד, ה), הא למדת שלא היה אדם מקריב אלא הבכורות...

המדרש מתאר שלשלת של בכורות הלבושים בגדי כהונה גדולה ומקריבים קרבנות – אם כי בחלק מהמקרים אין מדובר בפטר רחם, הקדוש בקדושת הגוף ממש, כי אם באדם הראוי לכך באותו דור. את העיקרון של עבודה בבכורות אנו מוצאים, כאמור, גם במקורות אחרים בחז"ל, כגון במדרשים על מכירת הבכורה ליעקב (ראה בראשית רבה סג יג [סג לג במהד' תאודור-אלבק]). וכן כתב הרמב"ם בפירושו המשניות לזבחים פ"ד מ"ד: "שהעבודה תמיד לא היתה אלא בבכורות מאדם עד משה רבינו".

מאיך גיסא, נאמר לאחר יציאת מצרים:

קָדַשׁ לִי כָל בְּכוֹר פֶּטֶר כָּל רֶחֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֲדָם וּבְבִהֵמָה לִי הוּא... וְהָיָה כִּי יִבְאֶךָ ה' אֶל אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי... וְהֶעֱבַרְתָּ כָּל פֶּטֶר רֶחֶם לַה'... וְכָל בְּכוֹר אָדָם בְּבִנְיָד תִּפְדֶּה. וְהָיָה כִּי יִשְׁאַלְךָ בֶּןְךָ מָחָר לֵאמֹר מָה זֹאת וְאָמַרְתָּ אֵלָיו בְּחֶזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מֵמִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים. וְהָיָה כִּי תִשְׁאֵל מִכֶּם לָמָּה זֶה וְיָרָג ה' כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכֹר אָדָם וְעַד בְּכוֹר בְּהֵמָה עַל כֵּן אֲנִי זֹבֵחַ לַה' כָּל פֶּטֶר רֶחֶם הַזְּכָרִים וְכָל בְּכוֹר בְּנֵי אִפְדָּה (שמות י"ג, ב, יא-טו).

וביאר הרמב"ן שם (פס' יא): "ועל דרך הפשט: 'קדש לי כל בכור' – כל הנמצאים בישראל היום, כי בעבור שפדאם ממות בהכותו בארץ מצרים צוה שיהיו קדושים לו לעבוד את עבודת ה' לכל אשר יצוה בהם". כלומר: הצלת הבכורות ממוות במכת בכורות קידשה אותם לה', שהרי הם חייבים לקב"ה את עצם קיומם והווייתם – וזאת ללא שום התייחסות למציאות שקדמה ליציאת מצרים! ושמה לדעת הרמב"ן, ההתקדשות בעקבות ההצלה במצרים הנה מדרגה נוספת ביעוד הבכורות לעבודה, מעבר לקדושתם הטבעית. אם כנים הדברים, הרי שיש בקדושת הבכורות לאחר יציאת מצרים שני רבדים: רובד ראשוני טבעי, ורובד שני – רובד של ייעוד וקדושה – הנובע מן הקשר בין הקב"ה וישראל כפי שהתבטא ביציאת מצרים.

מה משמעותו של הרובד הראשוני, הטבעי, של קדושת הבכורות ושל עבודתם? דומה שהתשובה פשוטה. הבכור

לאחר שעמדנו על היחס בין עבודה במזבח ובמצבה לעבודה במשכן, התבוננו בעיתוי המעבר ובסיבותיו ועסקנו בהבנת תולדות היתר הבמות ובמהותו, אנו ממשיכים בתולדות השראת השכינה ממרגלות הר סיני ועד הכניסה לארץ.

לאחר מעמד הר סיני ובניין המשכן, שהו עדיין בני ישראל למרגלות הר סיני, מחנוכת המשכן בתחילת חודש ניסן של השנה השנייה ליציאת מצרים ועד כ' באייר אותה שנה (במדבר י', יא). היערכות מחנה ישראל לקראת עזיבת הר סיני והתחלת התנועה לכיוון ארץ ישראל מתוארת בפרקים הראשונים של ספר במדבר, וראשיתה בשלושה מפקדים, שנערכו בחודש אייר של אותה שנה (במדבר א'-ה): מפקד יוצאי הצבא – כל בני ישראל מן עשרים שנה ומעלה, למעט הלוויים; מפקד הלוויים עובדי המשכן – מן שלושים שנה ועד בן חמישים שנה; ובתוכם – מפקד מקביל של בכורות ישראל ובכורות הלוויים מן חודש ומעלה, שתכליתו החלפת הבכורות בלוויים.

שיעור זה, הראשון מבין כמה שיעורים על עובדי המשכן, ידון בעבודת הבכורות ובהחלפתם בלוויים (ובמובן זה הוא מהווה עדיין גם חלק מעיסוקנו במעבר לעבודה במשכן).

א. עבודה בבכורות

בשיעור 4 ראינו את דברי המשנה (זבחים פ"ד מ"ד): "עד שלא הוקם המשכן... עבודה בבכורות". מאימתי היה הדבר כך? על פי כמה מקורות בחז"ל – כבר מבריאת העולם. התיאור המפורט ביותר מצוי במדרש במדבר רבה (ד ח):

'קח את הלויים' וגו' (במדבר ג', מה). אמרו רבותינו: למה צוה הקב"ה לפדות בכורי ישראל בלויים? שבתחלה היו הבכורות משמשין, עד שלא עמד שבט לוי...

טול מתחלת ברייתו של עולם: אדם הראשון היה בכורו של עולם, וכיון שקירב קרבנו... לבש בגדי כהונה גדולה שנאמר 'ויעש ה' א-להים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם' (בראשית ג', כא) – בגדי שבח היו, והיו הבכורות משתמשין בהם.

כיון שמת אדם מסרן לשת.

שת מסרן למתושלח.

כיון שמת מתושלח מסרן לנח. עמד נח והקריב קרבן שנאמר ויקח מכל בהמה הטהורה וגו' (שם ח', כ).

מת נח ומסרן לשם. וכי שם היה בכור? והלא יפת היה בכור... ומפני מה מסרן לשם? מפני שצפה נח שלשלת האבות עומדת ממנו...

מת שם ומסרה לאברהם. וכי אברהם היה בכור? אלא מפני שהיה צדיק נמסרה לו הבכורה והקריב...

מת אברהם ומסרה ליצחק.

יתב [=ישב] רב הונא בר רב קטינא קמיה דרב חסדא וקא קרי [=והיה קורא]: 'וְיִשְׁלַח אֶת נְעָרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וְיַעֲלוּ עִלְתָּ וַיִּזְבְּחוּ וַיִּזְבְּחוּ זִבְחִים שְׁלָמִים לַה' פְּרִים' (שמות כ"ד, ה). אמר ליה, הכי [=כך] אמר ר' אסי: (קרבן) ופסקו.

רש"י שם מביא שני פירושים לדברי ר' אסי. לפי הפירוש הראשון, הבכורות אמנם עבדו ביום מעמד הר סיני, אך מכאן ואילך פסקה עבודה מהם:

אותו היום פסקה עבודה מן הבכורות, שמסיני נצטוו על הכהונה כדיליף לקמן ושמשו נדב ואביהוא כל אותה שנה ראשונה עד שהוקם המשכן ומתו...

לפי הפירוש השני שמביא רש"י, עברה העבודה לבני אהרן הכהנים כבר ביום מעמד הר סיני עצמו:

לישנא אחרינא: הכי אמר רב אסי: ופסקיה – צריך להפסיק כאן נגנית טעם המקרא באתנחתא, ולא יקרא בטעם פשטא כמו שאנו קורין אותו, דכשהוא נקרא בטעם פשטא משמע שקריאת 'נערי בני ישראל' דבק על 'ויעלו עולות', משמע שהם העלום, אבל כשאתה קורוהו באתנחתא, עומדת התיבה לבדה, ואינה דבק על 'ויעלו', ויש לומר שלא שלחם אלא להביא הקרבנות ולעמוד עליהם, 'ויעלו עולות' אותם שכשרים להעלותם, דהיינו נדב ואביהוא, שמשבאו לסיני הופרשו הכהנים כדיליף לקמן.

בהמשך הסוגיה מקשה רב הונא בר רב קטינא על דברי ר' אסי, והגמרא מסיקה כי הם שנויים במחלוקת תנאים:

תנאי היא, דתניא: 'וְגַם הַכֹּהֲנִים הַנְּעָשִׂים אֶל ה' תִּקְדְּשׁוּ' (שמות כ"ט, כב) – ר' יהושע בן קרחה אומר: זו פרישות בכורות, רבי אומר: זו פרישות נדב ואביהוא.³

לדעת רבי החלו, אם כן, הכהנים לעבוד במקום הבכורות במעמד הר סיני, בעוד שלדעת רבי יהושע בן קרחה, במעמד זה עבדו הבכורות. רוב הראשונים נקטו בדעת רבי יהושע בן קרחה, כי "הכהנים" הנזכרים במעמד הר סיני (שמות כ"ט, כב, כד) הם הבכורות (ראה רש"י, ראב"ע, רשב"ם וחזקוני שם),⁴ וכך זיהו גם את "נערי בני ישראל" שהקריבו באותה שעה לפי פשט הכתוב (שמות כ"ד, ה) – ראה מכילתא דרשב"י פרק כד, ובאונקלוס, רס"ג ורש"י שם; ועיין עוד בראב"ע בפירושו הקצר וברמב"ן שם למה נקראו 'נערים').

האם ניתן ללמוד מכאן מתי פסקה עבודה מן הבכורות? לפי דעת רבי, שהכהנים החלו לעבוד במעמד הר סיני או מיד לאחריו, דומה שהתשובה חיובית – ודאי לפי פירושו השני של רש"י לדברי ר' אסי. לפי רבי יהושע בן קרחה, שהכהנים החלו לעבוד מאוחר יותר – ומן הסתם היה זה

הוא כביכורים: ראשית פרי בטנו של האדם, המייצגת את תמצית כל עמלו בבניין המשפחה. נתינת הראשית לה' מבטאת את ההכרה כי הכול שייך לקב"ה וכי הכול מאתו ואת הכרת הטוב כלפיו על כך, ועל כן ראוי הבכור לעבוד בקודש. כתמצית, הבכור גם מבטא את הקשר העיקרי בין הבן למקורו, להוריו (ובכך הוא נבדל ושונה במידה מסוימת מן הילדים שאחריו), ובמובן זה גם למקור הכול – הקב"ה.¹

מלבד זאת, בימי קדם נחשב הבכור לממלא מקום האב, והוא שירש, בדרך כלל, את תפקיד ראש המשפחה לאחר מותו. ואין זה מקרה שבלשון מקרא משמשת לפעמים המילה בכור במשמעות של גדולה ויתרון (כגון: "בְּנֵי בְּכָרֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות ד', כב), "אֵף אֲנִי בְּכֹר אֶתְנָהוּ עֲלִיוֹן לְמַלְכֵי אֶרֶץ" (תהילים פ"ט, ט, כח)).² גם מבחינה זו מתאים אפוא הבכור, העומד במובן מסוים בראש המשפחה, להיות נציגה בעבודת ה'.

עם זאת, לאורך ספר בראשית נדחה הבכור באופן שיטתי לטובת בן אחר, שנבחר בגלל מעשיו. על פי התורה, הבכורה – קדושת הראשית, קדושת פטר רחם – אינה מבטיחה בהכרח שלטון והנהגה; הללו תלויים בראש ובראשונה במידותיו ובהתנהגותו של האדם. עיקרון זה מתבטא, כפי שראינו במדרש, גם במה שנוגע לכהונה: תחילה בהחלפתם של בכורות מסוימים באחיהם הראויים מהם, ובהמשך – בהעברת העבודה מן הבכורות כליל.

ב. החלפת הבכורות בלזויים

מתי הועברה העבודה לכהונים?

לפי מה שלמדנו עד כה, למן בריאת העולם הייתה העבודה בבכורות, עד שעברה לכהונים. מתי אירע הדבר?

על פי פשטי הכתובים, הכהנים החלו לעבוד בחנוכת המשכן, ביום השמיני, אחר חינוכם לעבודה במשך שבעת ימי המילואים. כך נאמר כבר בציווי מלאכת המשכן: "וְאֶתְּהָ קָרַב אֱלִיךָ אֶת אֶהֱרֹן אַחִיךָ וְאֶת בְּנָיו אִתּוֹ מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְכַהֵנוּ לִי אֶהֱרֹן נָדָב וְאָבִיהוּא אֶלְעָזָר וְאַיִתָּמָר בְּנֵי אֶהֱרֹן" (שמות כ"ח, א); ובהמשך מצטווה משה על עשיית בגדי הכהונה "לְכַהֵנוּ לִי" (שם כ"ח) ועל תהליך קידוש הכהונים וחינוכם בימי המילואים (שם כ"ט), וקיום הדברים מתואר בספר ויקרא (פרקים ח'–ט). וכן פשטות המשנה בזבחים (פ"ד מ"ד): "עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות ועבודה בבכורות, משהוקם המשכן נאסרו הבמות ועבודה בכהנים". אמנם בגמרא שם (זבחים קטו ע"ב) מובאת מחלוקת בדבר, המוסבת על הכתובים המזכירים כהנים והקרבת קרבנות על ידי "נערי בני ישראל" במעמד הר סיני:

3 אמנם במכילתא על הפסוק (מכילתא יתרו מסכתא דבחדש פרשה ד, מהד' הורוביץ-ריבין) הובאה דעת רבי דווקא בשם רבי יהושע בן קרחה.

4 חזקוני בפירושו הראשון מוסיף כי שבעים הזקנים הנזכרים בשמות כ"ד, א היו בכורות (וכן כתב ראב"ע בפירושו לאותו פסוק). ובפירושו השני כתב: "דבר אחר: הכהנים – השרים והשופטים". והוא מסיים: "ואין לומר כהנים ממש, שהרי עדיין לא נתכהנו".

1 בתרבויות עתיקות זרות עוותה תפיסת מעמדו הייחודי של הבכור בשתי צורות: מצד אחד, בנוהג להקריבו לאלים; מצד שני, בעשיית הבכור עצמו אלוה. ראה: אנציקלופדיה מקראית, ערך בכור, בכורה, כרך ב עמ' 126-123, ירושלים תשכ"ה; אנציקלופדיה אוצר ישראל, עורך: י"ד אייזנשטיין, ערך בכורה, כרך ב עמ' 77, ירושלים.

2 ראה המקורות המצוינים בהערה 1.

הרקע לבחירת שבט לוי

כאמור, ספר במדבר אינו מבאר מדוע נבחרו הלוויים. הסבר לכך מצינו בספר שמות, הקושר את בחירת השבט להתנהגותו במעשה העגל:

וַיַּעֲמַד מֹשֶׁה בְּשַׁעַר הַמַּחֲנֶה וַיֹּאמֶר מִי לֵה' אֵלַי וַיֵּאֲסֹפוּ אֵלָיו כָּל בְּנֵי לֵוִי. וַיֹּאמֶר לָהֶם כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שִׁימוּ אִישׁ חֲרָבוֹ עַל יָרְכוֹ עִבְרוּ וְשׁוּבוּ מִשַּׁעַר לְשַׁעַר בַּמַּחֲנֶה וְהָרְגוּ אִישׁ אֶת אָחִיו וְאִישׁ אֶת רֵעֵהוּ וְאִישׁ אֶת קָרְבוֹ. וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי לֵוִי כְדִבְרַי מֹשֶׁה... וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה מֵלֹא יִדְכֶם הַיּוֹם לֵה' כִּי אִישׁ בָּבְנוּ וּבְאָחִיו וְלָתַת עֲלֵיכֶם הַיּוֹם בְּרִיחַ (שמות ל"ב, כו-כט).

לשון מילוי ידיים משמעה, בדרך כלל, חינוך לעבודה וכניסה לתפקיד (ראה: שמות כ"ט, ט, לה; במדבר ג', ג; יחזקאל מ"ג, כו; דה"ב י"ג, ט; שם כ"ט, לא), וכן פירש רש"י על אתר: "בדבר זה תתחנכו להיות כהנים למקום". הדבר נרמז גם בברכת משה לשבט לפני מותו:

וּלְלֵוִי אָמַר תִּמְיָד וְאוֹרֶיךָ לְאִישׁ חֲסִידֶךָ... הָאֵמַר לְאֲבִיו וּלְאִמּוֹ לֹא רֵאִיתִיו וְאֶת אָחִיו לֹא הִכִּיר וְאֶת בְּנוֹ לֹא יָדַע כִּי שָׁמְרוּ אֲמֶרְתְּךָ וּבְרִיתְךָ יִנְצְרוּ. יוֹרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לְיַעֲקֹב וְתוֹרַתְךָ לְיִשְׂרָאֵל יְשִׁימוּ קְטוֹרֶךָ בְּאֶפֶד וְכָלִיל עַל מִזְבְּחֶךָ (דברים ל"ג, ח-ז).

לדעת רבים מן הראשונים, הכוונה כאן למעשי שבט לוי לאחר חטא העגל, עת הרגו את החוטאים בלא להכיר בין קרובי משפחה לרחוקים.⁵ ויש לציין כי רש"י קושר לאירוע זה פסוק נוסף – "בַּעֲתָ הַהוּא הִבְדִּיל ה' אֶת שֵׁבֶט הַלְוִי לְשֵׂאת אֶת אֲרוֹן בְּרִית ה' לְעֹמֵד לְפָנָיו ה' לְשִׁרְתוֹ וּלְבָרֶךְ בְּשֵׁמוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה" (דברים י', ח): לפי פירושו שם, "בַּעֲתָ הַהוּא", היינו – לאחר חטא העגל.⁶

מדוע הוחלפו הבכורות?

ראינו עד עתה כי המקור להחלפת הבכורות בלוויים הנו ספר במדבר, אך הוא אינו מנמק את ההחלפה כלל; מצד שני, ספר שמות מנמק את בחירת שבט לוי בהתנהגותם

בחנוכת המשכן, כפי שמורים פשטי המקראות שצוינו לעיל משמות וויקרא – אין בכך רמז ממשי לשאלה מתי חדלו הבכורות לעבוד, ואפשר שבין מעמד הר סיני או מתן הציווי על מלאכת המשכן לבין הקמת המשכן, היה פרק זמן שבו לא הייתה עבודה כלל, לא בבכורות ולא בכוהנים.

יתר על כן, חשוב לשים לב כי כל הכתובים שנידונו כאן (לפי הפירושים השונים) עוסקים בבחירת הכוהנים בלבד, ללא שום קשר לבכורות: לא זו בלבד שאין הם מציינים אימתי פסקה עבודה מן הבכורות – אף אין הם מזכירים בשום מקום כי הבכורות מוחלפים בכוהנים. ואכן, כפי שנראה מיד, הבכורות לא הוחלפו בכוהנים, כי אם בלוויים – נושא הנדון בתורה במקום שונה לגמרי.

בחירת שבט לוי והחלפת הבכורות בלוויים

המקור המרכזי לעניין זה הוא ספר במדבר, המתמקד באופן כללי בעבודת הלוויים (בניגוד לספר ויקרא, המדגיש את עבודת הכוהנים). הנושא נזכר לראשונה בפרק ג', המתאר את המפקד השני – מפקד הלוויים מבין חודש ומעלה ומפקד בכורות ישראל – ואת החלפתם זה בזה:

הִקְרַב אֶת מֹשֶׁה לְוִי וְהַעֲמַדְתָּ אֹתוֹ לְפָנָי אֲהַרֵן הַכֹּהֵן וְשִׁרְתוֹ אֹתוֹ. וְשִׁמְרוּ אֶת מִשְׁמַרְתּוֹ וְאֶת מִשְׁמַרְתְּ כָל הַעֲדָה לְפָנָי אֲהֵל מוֹעֵד לְעַבְדָּתְךָ אֶת עֲבֹדַת הַמִּשְׁכָּן... וְנִתְּתָה אֶת הַלְוִיִּם לְאֲהֲרֹן וּלְבָנָיו נְתוּנִים נְתוּנִים הֵמָּה לֹא מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל...

וְאֲנִי הִנֵּה לִקְחֹתִי אֶת הַלְוִיִּם מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תַּחַת כָּל בְּכוֹר פֶּטֶר רֶחֶם מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהָיוּ לִי הַלְוִיִּם. כִּי לִי כָל בְּכוֹר בְּיּוֹם הַלְּחִי כָל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם הַקְּדָשְׁתִּי לִי כָל בְּכוֹר בְּיִשְׂרָאֵל מֵאֲדָם עַד בְּהֵמָה לִי יִהְיוּ אֲנִי ה'...

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. קַח אֶת הַלְוִיִּם תַּחַת כָּל בְּכוֹר בְּבְנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶת בְּהֵמַת הַלְוִיִּם תַּחַת בְּהֵמַתָּם וְהָיוּ לִי הַלְוִיִּם אֲנִי ה' (במדבר ג', ו-ט, יב-יג, מד-מה).

מעשים אלו אירעו, כאמור, בחודש אייר של השנה השנייה, היינו: כחודש לאחר חנוכת המשכן.

ודוק: ספר במדבר אינו מנמק את בחירת הלוויים ואת החלפת הבכורות בהם, אך הוא היחיד המציין במפורש את עצם ההחלפה – דבר המודגש שנית בתיאור טהרת הלוויים וכניסתם לתפקידם בפרק ח' של הספר:

וְאַחֲרַי כֵּן יָבֹאוּ הַלְוִיִּם לְעַבְדָּתְךָ אֶת אֲהֵל מוֹעֵד וְטַהַרְתָּ אֹתָם וְהִנַּפְתָּ אֹתָם תְּנוּפָה. כִּי נְתָנִים נְתָנִים הֵמָּה לִי מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תַּחַת כָּל רֶחֶם בְּכוֹר כָּל מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל לִקְחֹתִי אֹתָם לִי. כִּי לִי כָל בְּכוֹר בְּבְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֲדָם וּבְבְהֵמָה בְּיּוֹם הַלְּחִי כָל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם הַקְּדָשְׁתִּי אֹתָם לִי. וְאֶקַּח אֶת הַלְוִיִּם תַּחַת כָּל בְּכוֹר בְּבְנֵי יִשְׂרָאֵל (שם ח', טו-יח).

5 אמנם נראה שהברכה מתמקדת בבחירת הכוהנים, ולא בבחירת השבט כולו. ואכמ"ל.

6 ואילו רמב"ן פירש כי הכוונה לזמן פסילת הלוחות השניים. מחלוקת זו היא חלק ממחלוקת רחבה יותר, על דבר היחס בין בחירת הכוהנים ובחירת הלוויים: לדעת הרמב"ן, בחירת אהרן ובניו היא בחירה סגולית, שאינה קשורה לחטא העגל, ובני לוי צורפו אליהם בעקבות חטא זה; רש"י, לעומתו, סבור כי תחילה נבחר שבט לוי כולו לאחר החטא, ובשלב שני נבחרו אהרן ובניו לכהונה מתוך השבט. על מחלוקת זו כבר הרחבנו בשיעור 24 לשנת ה'תשס"ז, אך יש לה חשיבות לענייננו, שכן אנו רואים כי הן רש"י הן רמב"ן תולים בחטא העגל את בחירת השבט כולו, ולא רק את בחירת הכוהנים (כפי שניתן היה אולי להבין מן הכתובים, וראה ההערה הקודמת). לפרשנות זו יש, כמובן, יסודות כבר בחז"ל, למשל במדרש זה (במדבר רבה א יב): "והיו לי הלוויים" – שכל מי שהוא מקרב אותי, אני מקרבו: הם קרבו עצמן לי, שנאמר ויאמר משה מי לה' אלי ויאספו אליו כל בני לוי, הן קרבו אותי, ואני מקרבן – והיו לי הלוויים. ולא עוד, אלא לפי שנמצאו עמי נאמנים, ששמרו אזהרתי לא יהיה לך אלהים אחרים' וגו' (שמות כ', ב), לפיכך הן ראוי שיהיו נאמני ביתי: 'אתה הפקד את הלוויים' וגו' (במדבר א', נ).

אף על פי כן היו הבכורות חייבין כליה. אמר הא-להים: יבואו בני לוי ויפדו אותן. לפיכך אתה מוצא הלויים פודין את הבכורות, הדא הוא דכתיב: 'קח את הלויים וגו' ואת בהמת הלויים תחת בהמתם'.

ובדומה לכך העיר רש"י (בפירושו לבמדבר ח', ז) על אופן טהרת הלויים: "מצאתי בדברי רבי משה הדרשן: לפי שנתנו כפרה על הבכורות שעבדו עבודה זרה, והיא קרויה זבחי מתים, והמצורע קרוי מת, הזקיקם תגלחת כמצורעים".

כעת נוכל לחזור לשאלה שנדונה לעיל: מתי חדלו הבכורות לעבוד? על פי מדרש זה – המשקף, כך נראה, את העמדה המקובלת יותר בחז"ל ובמפרשים – נקטע ייעוד הבכורות לעבודה באחת בחטא העגל. נמצא שבפועל שימשו בכורות ישראל בכהונה זמן קצר מאוד – מציאת מצרים ועד חטא העגל, דהיינו: מאמצע ניסן ועד י"ז בתמוז (על פי מסורת חז"ל, ראה תענית פ"ד מ"ו) של השנה הראשונה ליציאת מצרים.

לקראת סיום עלינו להוסיף כי כל מה שנאמר עד כה בסעיף זה הוא רק לשיטת רבי יהושע בן קרחה. מדעת רבי עולה, שבמעמד הר סיני הסתיים תפקידם של הבכורות, ללא קשר לחטא כלשהו. ייתכן שהמעבר מעבודה על ידי בכורות כל משפחה ומשפחה לעבודה על ידי שבט אחד המייצג את כלל העם, משקף לדעת רבי את המעבר מעבודה של פרטים לעבודה של ציבור, ועל כן הוא מתרחש דווקא בהר סיני, שם קנו ישראל מדרגה רוחנית גבוהה הרבה יותר, המעניקה צביון חדש ושונה לחלוטין לזהותם כעם.

הבנה אחרת שיכולה לעלות בקנה אחד עם דעת רבי, היא הצעתו המקורית של חזקוני בפירושו לדברי התורה "אֶקַח אֶת הַלְוִיִּם תַּחַת כָּל בְּכוֹר בְּבְנֵי יִשְׂרָאֵל... לְעַבְדֹת אֶת עֲבֹדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֵהָל מוֹעֵד... וְלֹא יִהְיֶה בְּבְנֵי יִשְׂרָאֵל נֶגֶף בְּגֹשֶׁת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל הַקֹּדֶשׁ" (במדבר ח', יח-ט), ולפיה המעבר לעבודה של כוהנים ולויים נועד לאפשר מיומנות מקצועית גבוהה יותר של העובדים במשכן, על ידי העברתה מאב לבן:

ואקח את הלויים תחת כל בכור – שאם היו כל הבכורים עובדים יהיה בהם נגף, שהרי אביו של זה הבכור שמא הוא לא היה בכור ולא אבי אביו ולא הורגלו בעבודה, ולכשיבא לעבוד לא יהא בקי ונזהר בה ויעשה שלא כהוגן, וניגף, וכמו שמצינו בנדב ואביהוא, אבל הלויים כיון שנבחרו המה ובניהם ובני בניהם לדורות הורגלו והוזהרו בעבודתם לעשותה כמשפט, ולכך אמר הכתוב: לא יהיה ללוי חלק ונחלה וגו', שלא יתעסקו בשום מלאכה רק בעבודת הקודש פן ילמד ידיו למלאכת החול, ועל ידי כך יהיו זרועותיו ואצבעותיו עבות וקשות ולא יוכל לכופן אל הנבל והכנור ויקלקלו השיר.

השיעור הבא ידון בע"ה במעמדם של הלויים ובכניסתם לעבודה.

• • • • •
• כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ח •
• עורך: בעז קלוש •

בזמן חטא העגל (ולפי פירוש רש"י לדברים י', ת, הלויים גם הובדלו לתפקידם לאחר החטא). בעקבות זאת ערכו כמה מן המדרשים ומהמפרשים את ההשלמה המתבקשת: כשם שהלויים נבחרו בעקבות דבקותם בה' במעשה העגל, כך נדחו הבכורות בשל השתתפותם בחטא זה.

כך, למשל, במדרש במדבר רבה שהבאנו בתחילת השיעור (במדבר רבה ד ח),⁷ שעניינו בעצם בשאלת החלפת הבכורות, וכפי שהוא פותח: "קח את הלויים וגו' (במדבר ג', מה). אמרו רבותינו: למה צוה הקב"ה לפדות בכורי ישראל בלויים? שבתחלה היו הבכורות משמשיך, עד שלא עמד שבט לוי...". המדרש ממשיך, כזכור, בתיאור שלשלת הבכורות המשמשים בכהונה, אך הוא מסיים בהחלפתם בלויים:

וכיון שעשו ישראל אותו המעשה, אמרו: יבאו הבכורות ויקריבו קרבנות לפניו, שנאמר 'וישימו ממחרת ויעלו עולות ויגישו שלמים' (שמות ל"ב, ו). אמר להם הא-להים: אני נתתי פרוקפי לבכורות ועשיתי אותן גדולים בעולם, וכפרו בי ועמדו והקריבו לפני העגל – הרי אני מוציא את הבכורות ומכניס את בני לוי.

בחטאם בעגל איבדו הבכורות את היכולת לייצג את עמם ואת משפחתם⁸ בעבודת הקודש, והוחלפו בלויים, שהוכיחו באותו מעשה עצמו כי הם ראויים לכך, וכדבריו הנאים של הרב חיים סבתו:⁹

הבכורות, שקדושתם מרחם וקדושתם מחמת הנס שנעשה להם, שנפדו ממוות לחיים, איבדו את בכורתם בגלל חטאם ומעשיהם הרעים, והלויים, שאין קדושתם מרחם ולא נעשה להם נס אלא הם בבחירתם הקדישו את עצמם לה' ולעבודתו, זכו ונתקדשו. לפי שקדושה שניתנת לאדם, אם אינו ראוי לה ניטלת ממנו, ואילו קדושה שאדם זוכה לה בכוח מעשיו ובכוח בחירתו היא הקדושה המתקיימת.

בכך ממשיך ומתבטא העיקרון שראינו עוד בשרשרת הכוהנים שלפני מתן תורה, הכוללת גם אישים שלא היו בכורות ממש, אך היו האנשים היותר ראויים לכך.

הלויים לא רק מחליפים את הבכורות בגלל חטא העגל, אלא גם מכפרים עליהם ופודים אותם מעונש הכליה שראוי היה לבוא עליהם. וכך ממשיך המדרש שם:

7 וראה גם שם ו ב.

8 המעבר מעבודה עממית של משפחות משפחות, בה מייצג הבכור את כלל המשפחה, לעבודה בה מייצג שבט אחד את העם כולו, הנו שינוי מהותי ביותר. על עומק השינוי עמד הרמב"ן בפירושו לתלונת העם אחרי מות קורח ועדתו (במדבר י"ז, ו): "והנכון בעיני, שהיו העם מאמינים עתה בכהונת האהרן, שכבר יצאה אש מלפני ה' ותאכל את קרבנותי, אבל היו חפצים שיהיו הבכורות משרתי המשכן במקום הלויים, ולא ירצו בחלופין שעשו בהם, כי היו חפצים שיהיה לכל השבטים חלק בעבודת בית ה'...". וכזכור, שינוי זה הוא חלק חשוב משיטת ספורנו כי המשכן הוא צמצום בהשראת השכינה, כפי שנתבאר בהרחבה בשיעור 23 לשנת ה'תשס"ז.

9 אהבת תורה, תל אביב 2000, עמ' 262-263.

*
* בית המדרש הווירטואלי שלידי ישיבת הר עציון *
* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
*
* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דואל: office@etzion.org.il *
